

ZAKAR PÉTER

EGY REFORMÁTUS LELKÉSZ-TANÍTÓ BŰNHŐDÉSE A FORRADALOM UTÁN HAJDÚ LAJOS REFORMÁTUS LELKÉSZ FOGSÁGA (1849–1856)

Keszi Hajdú Lajos kismemesi családból származott. Szentesen született 1813. július 6-án, édesapja Hajdú András néptanító, édesanyja Gorzás Lídia volt. Egyik öse, Hajdú Balázs még 1625-ben kapott nemesi oklevelet Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől. A gyermek hamar árvaságra jutott, így nagyanyja, Hajdú Andrásné nevelte fel. Elemi iskoláit és a gimnázium alsóbb osztályait szülővárosában végezte, majd 1831-től kezdődően a debreceni református kollégiumban bölcseleti, jogi és teológiai tudományokat hallgatott. 1837-ben ugyanott esküdt felügyelő és segédkönyvtárnok, majd egy évvel később elemi iskolai tanító lett. 1839-től 1841-ig a derecskei középiskolát igazgatta, majd engedélyt kapott, hogy külföldön tökéletesítse tudását. Berlinben 24 magyar tanulóval egyetemben megalapította az egyetem magyar könyvtárát. 1843 tavaszán tért haza, hogy jelen lehessen az országgyűlés ülésén, letette a lelkészjelölti vizsgát, majd nevelő volt a Bernáth, illetve a Beöthy családnál. 1845 decemberében a szentesi református egyház hívta meg igazgató-tanárnak, nevéhez fűződik – többek között – az első retorikai osztály felállítása is.¹

1847. augusztus 14-én kérte a Helvéthitvallású Tiszántúli Református Egyházkerületől lelkésszé avatását. „Az egyházi hivatal az, melyet magamnak végcélnul kitűztem – írta –, de mind ez ideig abban hátráltattam. Most, mint oktató a Főtiszteletű Egyházkerület kegyes engedelmeiből vizsgálatra bocsáttatván: alázatosan esedezem, hogy ez alkalommal ordinatora bocsáttatásomat is megengedni méltóztatnék.”² Kérelmének helyt adtak, s még abban az évben lelkésszé avatták és tanári vizsgáját is letette. Ugyanazon évben a hosszúpályi református egyház is meghívta lelkészének, de ő inkább Szentesen maradt.³

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában rendszeresen megjelentek cikkei a napilapokban a szentesi eseményekkel kapcsolatban. 1849. február 12-én kelt tudósításában Hajdú Lajos beszámolt a „Tisza-vidéki Ujság” olvasóinak a január

---

¹ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896. 261.
Labádi Lajos: Hajdú Lajos emlékezete (1813–1901), in.: Szentesi Élet 2001. március 2. 4.
Köszönettel tartozok Labádi Lajos fő levéltárosnak, aki nem csak kutatásaimat segítette, hanem jegyzeteit is rendelkezésemre bocsátotta. (Z. P.)

² Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TREKL) I. 1. b. 123. 1847:172.

³ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896. 261.

30-i szentesi tisztújítás eseményeiről. 552 szavazatból 520 vokssal választották Boros Sámuel polgármesterré, aki „aggkorú”, de jó erőben lévő ember. A tudósító nem mulasztja el megjegyezni, hogy korábban a város első embere a konzervatívokat támogatta. A megválasztottakat röviden jellemezte, a nyolc tanácsnok kapcsán például megemlítette, hogy nincs ügyvédi oklevelük, „de azért mind szilárd hazafiságuk-, mind jó szellemük-, és olvasottságukért kiemelendők”. A tudósító szomorúságát csak az váltotta ki, hogy több mint 2500 választásra jogosult polgár közül csak valamivel több, mint 550 élt szavazati jogával.⁴

Ugyanerről az eseményről elküldte tudósítását az Alföldi Hírlapba is „Honfi” álnéven, lényegében hasonló tartalommal. A polgármesterre tett megjegyzést itt mellőzte, Dózsai Mihály főbíró személyét, akit 149 szavazattal választottak meg, ugyanakkor nem hagyta szó nélkül: „Keresztény jellemű ember – írta – ki a közelebbi drágaság idején is nemes lélekkel enyhítette szűkölködő és szenvedő embertársai nyomorát; de a parnaszon aligha mulatott 4 vagy 5 évig a múzsákkal.”⁵

Egy másik írásában ugyanitt felszólította a „néplap szerkesztő hazafiakat”, hogy mindent kövessenek el a nép felvilágosítása érdekében. „Egy irány, honunk polgárainak népszerű oktatása vezérelje tollukat, egy vezércélpontjuk legyen: a haza megmentésére lelkesítés és buzdítás, a szilárd öszvetartás, testvéri egyetértés, és az egymásközi béke hirdetése. Egy szó se legyen soha is lapjaikban, mit a tanulatlan nép félremagyarázhatna; sőt önök minden szava a szétágazó véleményeket és érdekeket összeforrasztó kapocs legyen; ott, hol a haza megmentése az életkérdés, nem egyes vélemények harca; ott a magán érdeknek egészen háttérbe kell szorulni. Most az idő, hogy önök a néphez oly magasztosan, oly lelkesülten szóljanak, hogy szavaik keblöket átrenjék, felköltsek, s megszilárdítsák szívökben a haza szeretetét, a törvények iránti tisztelet, a kormány, jelenleg a Honvédelmi Bizottmány parancsai iránti hódolást és engedelmességet. Önöktől, és lapjaiktól várja a hon, a nép milliója; kövessenek el tehát mindent a hon várakozásának, a nép reményeinek megfelelően.”⁶

Egy másik rövid tudósításából, amely a Tisza-vidéki Ujságban jelent meg, megtudhatjuk, hogy a szentesi polgármester esküszövegéből hiányzott a haza és a törvényes kormány említése, de egy képviselő javaslatára pótolták a hiányt. Hajdú a maga részéről az Országos Honvédelmi Bizottmánynak és a képviselőháznak fogadandó hűségre eskette volna meg a polgármestert. Ezt követően felháborodottan írt arról, hogy a szentesi katonai kórházban német nyelven intézik az ügyeket. A kórházterem ajtajára „Feld-Spital zu Szentés” van írva. „Hazáért sebesült vitéz huszár vagy sebesült honvéd – sóhajtott fel a tudósító – mint értitek meg ti a német orvos zagyva beszédét! E dolog igazítást igényel.”⁷

⁴ Tisza-vidéki Ujság 1. évf. 14. sz. (1849. február 21.) 110.

⁵ Alföldi Hírlap 2. évf. 15. sz. (1849. február 21.) 60.

⁶ Alföldi Hírlap 2. évf. 15. sz. (1849. február 21.) 60.

⁷ Tisza-vidéki Ujság 1. évf. 25. sz. (1849. március 31.) 196–197.

A forradalom egy éves évfordulójára rendelt ünnepséggel kapcsolatban szomorúan állapította meg, hogy nem találtak az alkalomhoz illő, méltó szónokot a városban. „Márc. 14-én közgyűlés tartatott, mely a szabadság napját másnap 10 óraker hálaírával, és a tárgy nagyságához méltó beszéddel ünnepeltetni rendelte. E határozat az 5 vallásfelekezetű papokkal tudatott, kik ennek teljesítését, a római kat. papon kívül – ki ezért közgyűléseleg a kormánybiztosnak följelentetni, javai pedig zár alá tétetni rendeltetett – elfogadták. A nép a határozott órára példátlan lelkesedéssel sietett a reformáltak egyházába hálát adni Istennek, s hazánk jelen körülményeiről világosító, és buzdító szónoklatot hallani: de az epedve várt lelkesítő szót, melyet a közgyűlés is rendelt, elmaradt.”⁸

A szabadságharc alatt – leszámítva hírlapírói munkásságát – Hajdú neve először 1849. április közepén bukkant föl a városi tanács jegyzőkönyvében. Szentes városa földet ajánlott fel a honvédek közé beálló újoncoknak. Az 1849. április 14-én kelt bejegyzés szerint „Hajdú Lajos képviselő a hon védelmére toborzás útján beállandó katonák újoncoknak ajánlott földjeik után járuló adónak fedezésére, négy év alatt, évenként 8 pftnak, a négy évre összesen 32 pengő forintnak fizetését ajánlván: Lelkes ajánlata maradandó emlékül Jegyzőkönyvbe iktattatott.”⁹

Május 8-án tudósította a Szegedi Hírlap olvasóit a függetlenségi nyilatkozat kapcsán tartott szentesi rendezvényekről. A szónokok többsége köztársasági szellemben szólt hallgatóságához, a tudósító szerint „itt a köztársaságróli eszme meghonosult, hazánknak egyedül oly kormányzat általi fölvirulása általános óhajtat és remény”. Több ezer ember előtt, a szabadság fája alatt felolvasták a nyilatkozatot, beszédet mondott a polgármester, majd „határtalan lelkesedéssel éltették Kossuth Lajost, a képviselőházat, a hadsereget és vezéreit. Délután népmulatságot tartottak, este pedig magán személyek és a „Mózes vallásúak tanintézete” kivilágították a várost. A kaszinóban rendezett táncmultság bevétele a város felajánlásával együtt a sebesült honvédek javára fordították. Érezhető büszkeséggel írta Hajdú Lajos: „Virulj soká kedves szülővárosom! Légy példánykép a hazai nemes tettekben!”¹⁰

Június 8-án, szintén a Szegedi Hírlapban újságolvasásra bízta polgártársait. Az újságok ugyanis „mértékei a nemzetek tudományossága, műveltségre és pallérozottságának.” Az olvasottsággal és a sajtószabadsággal hozta kapcsolatba a fejlett és az elmaradott országok közti különbségeket is. „Ha valaha, most az egyszer hasznos és szükséges magyar embernek – ki többé nem osztrák zsoldos-bérenc – újságlapok járása és olvasása. Mert mint tükörben magát úgy láthatja a hírlapokban független hazánk vészteljes, de dicső küzdelmeit, s az irányalapot, melyből köztársasági kormányrendszerünk kifejlendik.” Rosszakaratók azok, akik gúnyolják az újságolvasókat.

⁸ Tisza-vidéki Ujság I. évf. 24. sz. (1849. március 28.) 188–189.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár (MNL CsML SzL) Szentes város Levéltára, Feudális kor V. B. Szentes város közgyűlésének jegyzőkönyvei. Szentes város 1849-ik évi közgyűlési jegyzőkönyve. a, I. k. 1849:190.

¹⁰ Szegedi Hírlap I. évf. 6. sz. (1849. május 19.) 12.

Hajdú Lajos tanáregyénisége nyilatkozik meg cikkének utolsó soraiban. „Hazámfiak! Olvassatok! – zárja felszólítását – Meg fogjátok látni, hogy az olvasás által olyan lelki vagyont szereztek, melyet semmi csillogó vagyonnal föl nem cserélnétek.”¹¹

Az orosz beavatkozásra válaszul a magyar kormány már 1849. május 19-én kereszties háborút hirdetett. Kossuth és a minisztérium június 27-én kiáltványban tudatta Magyarországot lakosságával „az általános kereszties népháború” megindítását. A templomokban a lelkészeknek, minden község piacán pedig az előljáróknak kellett felhívni a lakosságot, hogy 48 órán belül fegyverezze fel magát. Az ellenség hátában felkelést kellett kirobbantani, előle minden eleséget és italt elrejtteni, a házakat pedig, amelyekbe elszállásolnák magukat, rájuk gyújtani. A kiáltvány 8. pontja szerint a lelkészek „keresztet ragadjanak s vezessék a népet a vallás és a szabadság oltalmára”.¹²

Szentesen 1849. július 1-jén, Boros Sámuel polgármester elnökelete alatt tartották meg a kormány által elrendelt népgyűlést.¹³ A városi előljárók, Pápai József, Győri István, Vosits Ferenc főjegyző és a tizedesek¹⁴ meghívására a lakosság nagy számmal reggel 7 órára érkezett a régi városháza elé. A polgármester a nép előtt felolvastatta a kiáltványt és meg is magyarázta azt. „Nép előtt érthetőleg felolvastatván [a kiáltvány] és a Polgármester által megmagyaráztatván, a fegyverfoghatók maguk 48 óra alatt védő eszközzel ellátására felszólítottak és a felkelésre, és mihelyt újabb rendelkezés érkezend, a népfelkelésre buzdítottak” – olvasható Szentés városának közgyűlési jegyzőkönyvében.¹⁵

Ezen a népgyűlésen Hajdú Lajos is felszólalt és követelte, hogy a város lakossága ragadjon fegyvert, álljanak véres bosszút legyilkolt hozzátartozóikért, és siessenek Magyarország védelmére oda, ahová a szükség parancsolja. Ő maga Rákos mezejét ajánlotta és felhívását a cél elérése érdekében egy Istenhez intézett fohással zárta. Beszédében Hajdú – a pesti cs. kir. hadbíróóság megállapítása szerint – súlyosan szidalmazta a császárt. Az osztrák és az orosz uralkodót „a pokol ivadékainak” nevezte, akik egyesülve „ki akarják oltani a szabadság fényét és el akarják rabolni a szabadságot és a függetlenséget”. A szentesi igazgató ráadásul kinyomatta beszédét és tanítványai segítségével 6 krajcárért árulta azt, így a kinyomott 150 példányból 60–70-et

---

¹¹ Szegedi Hírlap 1. évf. 14. sz. (1849. június 16.) 27.

¹² Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15 – augusztus 15. Budapest, 1955. 602–606.

¹³ Érdekes, hogy a népgyűlésről még Szentés város kronológiája sem tesz említést. Labádi Lajos: Szentés története évszámokban. Várostarténeti kronológia (1075–1945). Szentés, 2003. 63.

¹⁴ A várost 4 tizedre osztották. (Z. P.)

¹⁵ MNL CsML SzL Szentés város Levéltára, Feudális kor V. B. Szentés város közgyűlésének jegyzőkönyvei. Közgyűlési jegyzőkönyv (fogalmazvány). 1849. febr. 18 - júl. 27. a, 2. k. 107–108. 1849:373. A tisztázati példányban a főszolgabírói hivatal utasítására a bejegyzést kitorölték.

megvásároltak a szentesi lakosok.¹⁶ A népfelkelés szervezése során Szentesen 5548 hadra fogható férfit írtak össze, akiknek a bevetésére azonban már nem került sor.¹⁷

Hajdú letartóztatását Temesváry István Csongrád és Csanád megyék császári biztosa kezdeményezte a fent említett szónoklat miatt. Gyulai Gaal Eduárd, Békés, Csongrád és Csanád megyék császári főbiztosa 1849. szeptember 7-én utasította Temesváryt, hogy Hajdút tartóztassa le és szállíttassa Szegedre.¹⁸ Mint írta: „Nagyságodnak folyó évi szeptember 7-ről 91-ik szám alatt kelt felirata következtében ezenel válaszolom: miszerint Szentesi reformata Iskola oktató és igazgatóját, Hajdú Lajost befogadtatni, és az ide visszarekesztett szózzal egyetemben Szegedre eleibe állítani ne terhelteessék.”¹⁹ A kérésnek megfelelően Hajdút szeptember 10-én Szentesen letartóztatták, majd Pestre szállították.²⁰ A pesti hadbírószágon egy halálra ítéltéről készített kimutatás szerint a szentesi református lelkészt 1849. szeptember 21-kétől kezdve tartották őrizetben.²¹ Október 4-én viszont már bizonyosan Pesten volt, hiszen a hadbírószágon akkor kellett vallomást tennie.²² Az Újépületben tartották fogva, ahol számos lelkész és pap osztozott vele a vizsgálati fogság megpróbáltatásaiban. Ő mutatta be Könyves Tóth Mihályt, a nagyhírű debreceni prédikátort Barsi (Neumann) József volt bicskei plébánosnak és gyakran meg is vendégelte rabtársait „hol reggeli, hol ozsonna táján jó alföldi kenyérrrel és sajttal”²³

Hajdú október 4-én tett vallomásában azzal védekezett, hogy noha előjáróitól nem kapott közvetlenül parancsot beszédének kinyomtatására, mivel a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben megjelent egy felhívás a nép lelkesítésére, ő úgy

---

¹⁶ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Abszolutizmus kori iratok (Absz. ir.) Pesti cs. kir. hadbírószágon 1849 – 2/350. 476. fol.

¹⁷ Szentes helyismereti kézikönyve I. k. (Tanulmányok) Szerk.: Kis-Rácz Antalné, Labádi Lajos, Vörös Gabriella. Szentes, 2000. 152. (A vonatkozó rész Labádi Lajos munkája.)

¹⁸ Labádi Lajos: Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXII.) Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1995. 21.

¹⁹ Gaal Eduárd – Temesváry Istvánnak. Szeged, 1849. szeptember 7. MNL CsML SzL Csongrádi cs. kir. megyehatóság iratai (Csongrader k.k. Comitatsbehörde) IV. B. 151. b. Megyefőnök általános irata. 1849:74. Eredeti tisztázat.

²⁰ MNL CsML SzL IV. B. 168 Szentesi cs. kir. Szolgabírószágon (K.k. Stuhlrichteramt) Általános közigazgatási iratok. Szolgabírói levelezőkönyv (kimenő levelek) b, 28.k. 1850:115.

²¹ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószágon 1850 – 5/595. 83–84. fol.

²² HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószágon 1849 – 2/350. 475. fol.

Labádi Lajos szerint Hajdút az aradi hadbírószágon ítélték el, de forrásaink ezt az álláspontot nem támasztják alá, vö.: Labádi Lajos: Hajdú Lajos emlékezete (1813–1901), in.: Szentesi Élet 2001. március 2.) 4., u.ő: Az 1848/49-es mártírok krónikása. Hajdú Lajosra emlékezünk. Szentesi Élet 1993. július 24. 3; Szentes helyismereti kézikönyve I. k. (Tanulmányok) Szerk.: Kis-Rácz Antalné, Labádi Lajos, Vörös Gabriella. Szentes, 2000. 153. (A vonatkozó rész Labádi Lajos munkája.); továbbá Labádi Lajos: Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXII.) Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1995. 21.

²³ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az ol-mützi foglyok arcképsorozata. S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988. 102.

gondolta, kötelezően így kellett eljárnia.²⁴ A megyei hatóságoknak is vizsgálni kellett Hajdú forradalom alatti magaviseletét, mivel a lelkész a hadi törvényszék előtt úgy nyilatkozott, „miként ötlet f. év júl. 1-jén a szentesi lakosságnak Ófelsége serege elleni felkelést sürgető felhívásra csupán a lázadó kormány által tett fenyegetéstől félelem bírta, mely tekintetben az ott feküdt lázítási kormány tábora még inkább is hatást tett reá, és hogy ámbár ő azon felhívást a felkelést követte szegényebb sorsúak felségelésére kinyomatta is, mindazáltal azt a nép közt ki nem osztotta”.²⁵

Müller hadbíró-százados nem fogadta el Hajdú védekezését és ezt annál is inkább megtehetette, mivel a vádlott lelkészársai, Kiss Bálint és Dobosy Mihály is ellene vallottak. Szerintük Hajdú inkább politikai ügyekkel foglalkozott, semmint hivatalával, hogy ezáltal megnyerje magának a nép jóindulatát. Müller hadbíró e vallomásokban is annak bizonyítékát látta, hogy Hajdú védekezése nem állja meg a helyét. Fény derült a honvédek számára felajánlott pénzügyi adományára is. A függetlenségi nyilatkozatot követően nyilvánosan terjesztett felhívásával a hadbíró szerint a református lelkész felségárulást követett el, amit felhívása és a tanúvallomások is megerősítettek. Súlyosbító körülményként vette figyelembe, hogy Hajdú beszédében a császárt is szidta, enyhítő körülményt viszont nem tudott megemlíteni. Az érvényben lévő törvények szerint ezért a hadbírószám számára Müller felségárulás miatt 1849. november 23-án vagyonekobbzást és kötél általi halált javasol.²⁶

Hajdú az utolsó szó jogán nem kívánta vallomását további részletekkel kiegészíteni. A pesti cs. kir. hadbírószám 1849. november 23-án egyhangúan kötél általi halálra ítélte.²⁷ Az ítélet indoklása szerint Hajdúra rábizonyították, hogy 1849. április 14-én a városi tanács ülésén a honvédnek álló katonák számára pénzadományt tett és négy éven át évi 8 forint adó befizetésére kötelezte magát. Július 1-jén a szentesieket a császári és a cári csapatok elleni fegyveres felkelésre hívta fel és az uralkodót a legdurvább kifejezésekkel szidalmazta. Ezt a felhívását kinyomattatta és a felkeléshez csatlakozó szegény rétegek között osztotta szét az abból származó bevételt. Ezáltal tetteges támogatást nyújtott a felkelésben résztvevő fegyveres erőknek és felségárulást követett el, amiért teljes vagyonának elkobbzása mellett kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet Julius von Haynau tábornok másnap megerősítette, egyúttal a halálos ítéletet húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Az ítéletet 1849. november 27-én kihirdették és az elítélt azon naptól számítva meg-

---

²⁴ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószám 1849 – 2/350. 477. fol.

²⁵ Szabó László – Temesváry Istvánnak. Szeged, 1849. október 17. MNL CsML SzL Csongrádi cs. kir. Megyehatóság iratai (Csongrader k.k. Comitatsbehörde) IV. B. 151. b, Megyefőnök általános irata. 1849:370. Eredeti tisztázat.

²⁶ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószám 1849 – 2/350. 476–478. fol.

²⁷ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószám 1849 – 2/350. 480–481. fol.

kezdhette annak letöltését.²⁸ A Tiszántúli Református Egyházkerület nevesebb lelkészei közül várfogságra ítélték még Könyves Tóth Mihály debreceni és Nagy István kisszántói lelkészeket is.²⁹

Hajdú vagyonát már letartóztatásának időpontjában zár alá vették, majd 1850. január 19-én a császári hatóságok utasítására pontosan összeírták. Hajdú „vagyoná” a következő tárgyakból állt: egy párna (3 forint), egy derékalj (5 forint), két lepedő (1 forint), egy matrac (3 forint), két paplan (6 forint), egy ágyterítő (2 forint), egy kocsira való fehér láda (2 forint 30 krajcár), egy tükör (1 forint 30 krajcár), nyolcvan darab különböző könyv (16 forint), egy réz gyertyatartó (1 forint 15 krajcár). A református eklézsiának készpénzben volt még 800 forintja, amelyből azonban az összeírás időpontjában már 400-at elküldtek Hajdúnak, hogy élmezéséről tudjon gondoskodni. Az állam így 441 forint 15 krajcárral lett gazdagabb.³⁰ Az érvényben lévő rendeletek szerint a civil foglyok fogva tartási költségeit a rab vagy annak hozzátartozói vagyonából kellett fedezni az adott katonai év, azaz október végén. Mivel Hajdú vagyonát elkobozták, az olmützi várparancsnokság Hajdú elkobzott vagyonából kívánta fedezni az évente körülbelül 60–70 forintra rúgó, fogságából adódó költségeket.³¹

Hajdú Lajost közben Olmützbe szállították, ahol 1850. január 13-tól 1852. május 27-ig raboskodott, majd átszállították Josephstadtba. Pestről Pozsonyig még 1849-ben nem épült meg a vasút, így a foglyokat szekereken szállították Pozsonyig, majd tovább már vasúton Olmützbe, ahová többnyire éjjel érkezett meg a foglyoszállító vonat. A fogda a Katalin nevű várkapu mellett helyezkedett el, mintegy 40–50 ölnyi hosszúságban, legnagyobb szélessége alig 2 öl volt. A nagyobb szobákban 7–8, a kisebbekben 3–4 fogoly lakott. A várparancsnok Böhm, térkapitány Schon, Hajdú meglátása szerint „elég rideg, de becsületes ember” volt.³² 1850 nyarán a foglyokat az alig elviselhető hőség és a kazamaták rossz levegője kínozza. Ahogy teltek-múltak a hónapok, a foglyok pszichés állapota is egyre romlott. Hajdú rabtársá-

²⁸ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírótság 1849 – 2/350. 482. fol.

Volt olyan helytörténész, aki tévesen azt írta, hogy Hajdút életfogytiglani börtönre ítélték. Barta László – Páhi Ferenc: Szentes utcanevei. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 12.) Szerk.: Péter László. Szeged, 1980. 103.

Nagy Imre viszont – szintén tévesen – azt állította, hogy „Hajdú Lajos ref. professzort 20 évi sáncfogsággal sújtották”. Lásd: Szentes. Szerk.: Nagy Imre. Budapest, 1928. 96.

Az ítélet másolata magyar fordításban fennmaradt az aradi creklyemúzeum anyagában is. Complexul Muzeal Arad, Aradi Erekllyemúzeum MR 2734.

²⁹ Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 114.

³⁰ MNL CsML SzL Szentes város Levéltára. Kapitalista kor V. B. Szentes város közgyűlésének iratai. 1850:163.

³¹ K.k. Festungs-Gouvernement in Olmütz – An das loebliche k.k. Regierungs-Commissariat in Makó. Olmütz, 1850. február 4. MNL CsML SzL Csongrádi cs. kir. Megyehatóság iratai (Csongráder k.k. Comitatsbehörde) IV. B. 151. b. Megyefőnök általános iratai. 1850:790.

³² Hajdú Lajos: Börtön-krónika. Első közlemény. Hazánk s a Külföld VI. évf. 8. sz. (1870. február 24.) 125–127.

nak, Földy Jánosnak már a naplóírástól is elment a kedve, hónapokig nem akadt feljegyezni valója. „Szünet, újra hosszabb szünet” – vetette papírra 1851. március 7-én, majd így folytatta: „Nincs mit följegyezni. A napok múlnak. Az évek is múlnak. Az órák jönnek, az órák mennek. Szürkesség, szürkesség szürkesség. Egyforma-ság, egyformaság, egyformaság.”³³

Hajdú Lajosról két kép is készült fogsága alatt. Az egyiket Berzsényi Lénárd honvéd ezredes, a VII. hadtest lovashadosztályának parancsnoka készítette 1851. január 11-én, Olmützben. A Berzsényi-féle szénrajzoknak megfelelően, a hátoldalán az ábrázolt személy véleménye („Jó[!] van találva) és az ábrázolt rövid életrajza olvasható. A kép feltehetően a Kreith-féle kolozsvári ereklyegyűjteményből kerülhetett Aradra, hiszen Kreith Béla 1900-ban kölcsön vette az eredeti sorozatot, de csak gyenge színvonalú másolatokat juttatott vissza a tulajdonosoknak.³⁴

A másik alkotás egy deszkára festett olajfestmény, amelynek készítője Gál Tádé, egykori csúzi katolikus plébános volt. A festőt, 1849. március 9-én azért tartóztatták le, mert Kossuth proklamációit felolvasta híveinek, követelte, hogy hívei tegyenek szolgálatokat a debreceni kormánynak, sőt, ellenséges katonák beszállásolása esetén az ételek és az italok megmérgezésére is felszólította híveit.³⁵ A mű később, Hajdú olmützi fogsága idején készült.³⁶

A fogoly lelkész már 1850-ben kegyelmi kérvényt nyújtott be, amihez a szentesi lakosok támogatására is szüksége volt.³⁷ Gulyás István szentesi lakos kérésére a városi tanács igazolta, hogy „Hajdú Lajos volt helybeli ref. iskolai oktató 3 és fél évig viselt oktatói hivatalát szorgalmasan, szép sikerrel teljesítette, a forradalmi kormány részére szedett újoncok kiállításában s vezényletében semmi részvétellel sem volt, s hogy ő köztudomás szerint a forradalmi évek előtt itt tartózkodása egész ideje alatt a Conservatív Párttal tartott, mely idő alatt magát szelíd, becsületes, jámbor erkölcsű viseletéről ismertette meg.”³⁸ Február 9-én a városi tanács még tovább ment és „hiteles bizonylatot” tett arról, miszerint „Hajdú Lajos volt szentesi refor-

³³ Földy János: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939. 95.

³⁴ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata. S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988. 239, a kép másolata: 306–307. A közölt kép lelőhelye: Complexul Muzeal Arad, Aradi Erekllyemúzeum Cutitia 12 MR 2141. Aradi Erekllyemúzeum. Gyűjteményi Katalógus. II. kötet. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk.: Kedves Gyula. Szeged, 2012. 62.

³⁵ HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849 – 2/220. Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében- Gödöllő, 1932. 95–96.

³⁶ Complexul Muzeal Arad, Aradi Erekllyemúzeum, festmények. MG 7436. Aradi Erekllyemúzeum. Gyűjteményi katalógus. I. k. Tárgyak. Szerk.: Kedves Gyula. Szeged, 2012. 265.

³⁷ Beliczay Pál – A tanácsnak. Hely és dátum nélkül. Szentes város tanácsüléséből. Szentes, 1850. január 15. MNL CsML SzL Szentes város Levéltára, Kapitalista kor V. B. Szentes város közgyűlésének iratai. 1850:2387.

³⁸ Szentes város tanácsüléséből. Szentes, 1850. január 15. MNL CsML SzL Szentes város Levéltára, Kapitalista kor V. B. Szentes város közgyűlésének iratai. 1850:112.

Berzsenyi Lénárd képe Hajdú Lajosról

Gál Tádé képe Hajdú Lajosról

mátus tanító köztudomásunkra sem a helybeli római catholica, vagy a többi egyházak előtt a nép buzdítására, lázítására a Felséges Uralkodóház ellen az egész forradalmi idő alatt szónoklatokat egyáltalán fogva [!] nem tartott.”³⁹ A hadügyminisztérium 1851. április 23-án kelt értesítésével a szentesi lakosok tudtára adták, hogy „az esedezésnek hely nem adatott”.⁴⁰

1850. szeptember 21-én a Helvéthitvallású Tiszántúli Egyházkerület is felemelte szavát börtönbe vetett lelkészeiért. Mint kérvényükben olvashatjuk: „Könyörgünk ugyan mi Felséged előtt, mint emberek, keresztyének és polgárok, minden még büntetés alatt nyögő politikai foglyoknak megszabadításáért; könyörgünk mint hit és vallás ügyeivel foglalkozó testület, különösen minden hitbéli vallás-szolgáknak megszabadításáért; de mint legközelebről egyházkerületünk ügyei körül működők, legkülönösebben könyörgünk, mert helyzetünknel fogva főleg köteleztetünk könyörögni, a mi hitünknek közvetlen cselédeiért s testületünk tagjaiért, név szerint debreceni lelkész Könyves Tóth Mihály, kisszántói lelkész és esperes Nagy István, szentesi iskola-oktató Hajdú Lajos atyánkfiaiának megszabadításáért.”⁴¹ A cs. kir. hatóságok azonban az egyházkerület kérését is elutasították.

1852 május végén – június elején Hajdút 18 társával együtt a Trubau – Pardubitz – Königrätz útirányon át Josephstadtba szállították. Számos tiszt jelenlétében egy őrnagy olvasta fel az elutazók neveit. Számos nagyvárad fogoly (Ambrus János, Fényes Dénes, Földy János, Jakab Mihály, Hatzel Márton) mellett számos papot és lelkészt is áthelyeztek, így Andrássy Pál Rafael, Sebestyén Gábort, Fieba Józsefet, Gál Tádét, Laky Dömötört, Sebesy Kálmánt, Perlaky Lászlót, Rómer Flórist, Könyves Tóth Mihályt és Keszi Hajdú Lajost.⁴² 1852. június 5-én az új foglyokat felállították Leopold Spanocchi altábornagy, várparancsnok előtt, aki kimért udvarias-sággal fogadta őket. Földy János megemlíti, hogy a várparancsnok kísértetiesen hasonlított a néhai I. Ferenc császárra.⁴³

Josephstadtban a helybeli laktanyát alakították át börtönné. Hajdú maga a későbbiekben így írta le fogsága helyszínét: „A szép, kis kerek város körül van véve széles bástyafalakkal, melyeknek emeletes épületei szolgálnak börtönül a magyar államfoglyoknak. A börtön hátsó falai tömör bástyaoldalak valának; előrsze elég nagy, és világos ablakaival a városra nyílt. A város épületei és börtönlakok közt 3 vagy 4 öl szélességű tér vala, járdája a foglyoknak. Kelet és Nyugat felől valának a

³⁹ Szentes város tanácsüléséből. Szentes, 1850. február 9. MNL CsML SzL Szentes város Levéltára, Kapitalista kor V. B. Szentes város közgyűlésének iratai. 1850:301.

⁴⁰ Szentes város tanácsüléséből. Madarász József – Szentes város polgármesterének és tanácsának. Szentes, 1851. június 28. MNL CsML SzL Szentes város Levéltára, Kapitalista kor V. B. Szentes város közgyűlésének iratai. 1851:1170.

⁴¹ TREKL I. 1. b. 126. 2575. Vegyes kérvények, jelentések, 1850. Nr. 10.

⁴² Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az ol-mützi foglyok arcképsorozata. S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988. 152.

⁴³ Földy János: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939. 107.

járdát a közlekedéstől elzáró kerítések egy-egy kis ajtóval és katona őrházakkal; a járda közepe táján, hol a tér terjedelmesebb, egy nagyobb kapu, mellette egy őrház és szivattyús kút látható, melyből üdítő vizet meríteni egy időben meg volt engedve a foglyoknak.

A börtönlakok számozása a 2-ik számon kezdődött, és a 12-dikén végződött Mindenik számnak volt egy éjjel és nappal erősen elzárolt ajtója, melyen a börtönlak 4 szobájába lehetett bejutni; az emeleten két, alatta is két szoba, ugyanannyi kis konyhával, mindegyik szobán és konyhán 1 elég nagy ablak; a 8 ablak közepén látható kisebb ablak a feljáró lépcsőzeté volt; a szoba és konyhaajtók is éjjel-nappal a fogság nehezítése tekintetéből gondosan és erősen bereteszelvék.⁴⁴

Az ablakokat egy idő után bedeszktázták. „A hosszú, tömör bástyafal közepén volt egy fekete-sárga kétfelé nyíló nagy kapu, melyen a foglyok kedvező időjárásakor erős katonai fedezet mellett egy órányi időre üde levegőt színi a bástya tetejére, honnan a porosz kéklő határhegyek már szépen látszanak, felbocsáttattak.”⁴⁵ 1852. október 1-jén a foglyoktól elvették könyveiket, íróeszközeiket és ruhájukat. A későbbiekben még pénzt sem tarthattak maguknál. Bő egy évvel később hajfűrtejktől és szakálluktól kellett megválniuk. Az egyetlen jó hír az volt, hogy Ferenc József magyarországi látogatása során Hajdú büntetésének a felét is elengedte.⁴⁶

1854 Húsvétja előtt egy-két héttel a porkoláb kihirdette, hogy Taubner Károly evangélikus táborigazgató Olmützbe érkezett, hogy a protestáns foglyok számára lehetővé tegye a húsvéti szertartáson való részvételt, illetve az úrvacsorában való részvételét. Barsi Neumann József visszaemlékezésében így örökítette meg az eseményt:

„Mióta e tanyán élünk, ez volt az első alkalom, amelyben a vallás hivatalosan szóba jött. Egy kis üde légáramlatot éreztünk átvonulni kedélyünk egyre ridegülő szentélyén. Voltak, akik ez újdonságban is a közeledő örvendetes változás előjelét látták. Másnap reggel legjobb ruháinkba öltözve, ünnepi hangulatban, protestáns és nem protestáns egyaránt az istentiszteletre szánt feldíszített helység ajtaja körül gyülvöngve, miután a pap és kísérelője belépett, mi is egymást előre nógatva beléptünk, ahányan szorongás nélkül befértünk. Az egyházi beszéd az önmegtagadás erényét és a vele járó jutalmat, a szív és lélek nyugalalmát fejtegeté, rámutatva az üldözöiért a keresztfán is imádkozó Üdvözítőre, majd áttérvén a bűnbánat egyetemes emberi kötelességére, előkészíté hallgatóit az úrvacsorában való részvételre. Ebben már a nem protestánsok nem tartván illendőnek osztozni, hamar vége lett a szertartásnak, s a pap, akiről tudtuk, hogy hazánkfia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja,

---

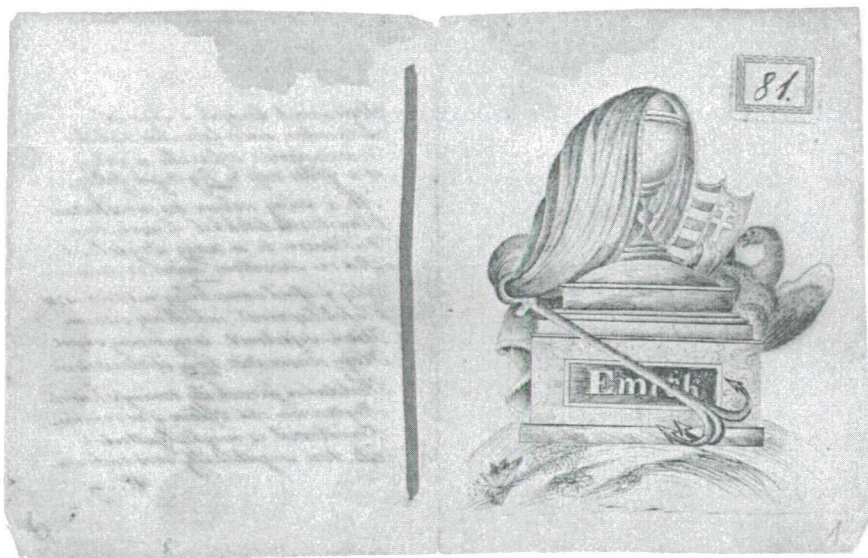
⁴⁴ Hajdú Lajos: Az 1848/9-diki magyar államfogylok josefstadti börtöne. Hazánk s a Külföld. V. évf. 47. sz. (1869. november 25.) 747.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Földy János: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939. 111, 113, 130, 154.

néma kézszorítással vón búcsút a merőben ismeretlenektől, jó emléket hagyva köztünk.”⁴⁷

Hajdú Lajos a korabeli szokásoknak megfelelően egy börtönemléket is készített, amelynek címlapján emlékoszlop grafika látható, a továbbiakban egy imádságot, illetve Vörösmarty Mihály „Emlékkönyvbe” című versét olvashatjuk az összeállításban. „Inkább adj nekem / Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt, / Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem” – szölt a költővel a politikai fogoly.⁴⁸

Az imádság a következőképpen hangzik:

„Ima. Örök mindenható Isten! Tekints le magyar hazánkra, a szenvedő magyar nemzetre; old[d] fel a sötétben szenvedők bilincseit, s engedd, hogy a nap sugarainak jótékonyágát élvezhessék, s téged dicsérve minden hatóságodat hirdessék. Tekints, óh nagy Isten, a hazájuktól távol levő magyar ifjakra, könnyítsd keserű sorukat – vezérelj őket vissza édes honunkba a diadal babérkoszorújával, hogy az örömek közepette téged dicsérve áldjanak. De tekints a hazájukban száműzött bujdosókra is, vedd el tőlük a keserű poharat, helyezd [!] őket bátorságba, hogy ne kénytelenítessenek az elhunyt küzdő társaik csontjaiból domborult halmokat bebarangolni.

⁴⁷ Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az ol-mützi foglyok arcképsorozata. S.a.r. Simon V. Péter. Budapest, 1988. 170–171.

⁴⁸ Complexul Muzeal Arad, Aradi Ereklyemúzeum MR 1795.

Mindenható Atyám adj irgalmat az igazságért dicsően elvérzettek lelkeinek! Adj örök boldogságot az önkény karjai által igaztalanul kivégzetteknek!

Küld[d], oh nagy Isten, vezércsillagunkat, derítsd ki édes hazánk felett a borús eget, hogy az igazság boldogító karja alatt békében dicsérhessünk és áldhassunk mindörökké! Ámen!!”⁴⁹

1854. november 27-én Hajdú nagy ládát kapott Szentesről. Szobatársa, a már idézett Földy János így összegezte benyomásait: „Annyi és oly sokféle enivaló és másféle holmi volt benne, hogy a leggyöngédebb gondoskodás jelének látom e küldeményt.”⁵⁰ A protestáns foglyok ekkoriban már elkülönültek a katolikusoktól, utóbbiak között semmiféle összetartás sem volt. 1855. február 16-án Hajdú Lajos az egész szobát megvendégelte szotyogatott kásával, ami nagyon ízlett rabtársainak. Ekkoriban főként a hidegtől tartottak a foglyok, hiszen fájuk már fogytán volt.⁵¹ A fogság nem törte meg Hajdú humorérzékét, aki 1855. június 29-én így kiáltott fel:

– Csuda történt!

– No, micsoda?

– Mondom, hogy csuda! Fél font vajért 18 pengőkrajcárt írtak be a bevásárló könyvbe, és íme, a profosz kiigazította 16 krajcára.

„Ez valóban csuda, igen-igen nagy esemény – kommentálta a váratlan fejleményt Földy naplójában – Ilyen becsületességre még nem is volt eset.”⁵²

Hajdú Lajos 1856. április 3-án kegyelem útján szabadult ki fogságából. A kisújszállási református egyház azonnal megválasztotta a gimnázium vallástanárának, később latin és görög nyelvet, valamint számtant és mértant is tanított.⁵³ Az állami szervek megpróbálták megfosztani katedrájától, de végül tovább folytathatta tanári pályáját. Megnősült, neje Mező Lídia volt, házasságuk azonban gyermektelen maradt. A gimnáziumban több ízben viselte az igazgatói tisztséget is (1879/1880, 1884/1885). Az 1880-as évek végén a magyar királyi természettudományi társulat tagja volt. 1861-ben a Hajdúkerület tiszteletbeli táblabírói és díszpolgári címmel tisztelte meg. Az új körülmények közé nehezen illeszkedett be. Az új tanárokról, akik már nem ismerték a klasszikusokat, így Budai Ézsaiás „Magyarország története” című, nagyhatású történelem tankönyvét, nem volt jó véleménye.⁵⁴

Az Aradi Ereklémzeum anyagában fennmaradt egy papír nyomat, az egykori politikai fogoly kézírásával, amely a josefstadi várudvart ábrázolja. „Küldi Keszi

---

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Földy János: Világostól Josephstadtig 1849 – 1856. S.a.r. Balassa Imre. Budapest, 1939. 161.

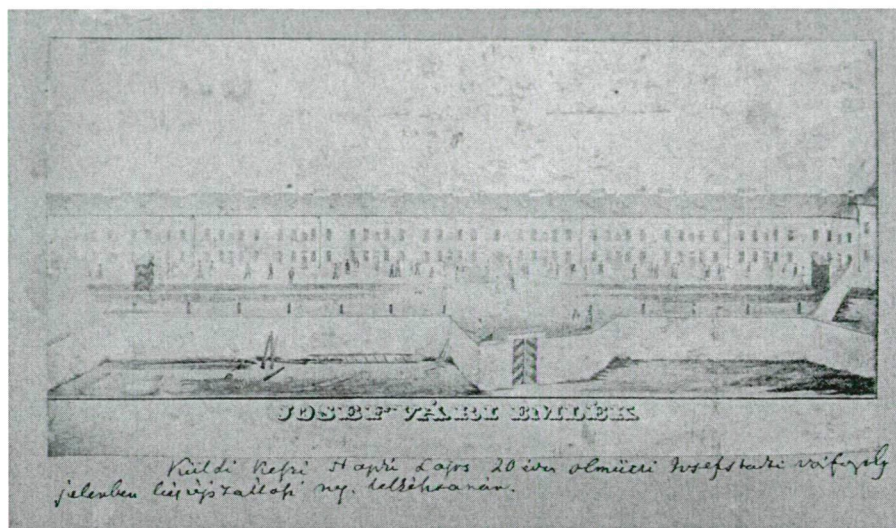
⁵¹ Ibidem 209.

⁵² Ibidem 266.

⁵³ Szinnyei József szerint magyar irodalmat és történelmet is tanított. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest, 1896. 262.

⁵⁴ Zsoldos István: Tanárok „vasban”... Kézirat. 4–5.

Hajdú Lajos – olvashatjuk a kép aláírását –, 20 éves olmüci, josefstadi várfogoly, jelenben kisújszállási ny.[ugalmazott] lelkésztanár.⁵⁵

1891-ben – tekintettel előrehaladott korára – saját kérésére nyugdíjba vonult. Ekkor Szentesre is ellátogatott, hogy találkozzon egykori ismerőseivel és tanítványaival. Újságíróként is jelentős anyagot hagyott az utókorra. Szinte felsorolni is hosszadalmas, hány lap közölte írásait. Kisújszálláson ragadta el a halál 1901. február 24-én, sírja fölött a déli temetőben egy szürke gránit oszlop emlékezteti a látogatókat a jeles tanárra és szabadsághősré.⁵⁶

Hajdú Lajos emlékét az utókor is megőrizte emlékezetében. Nevét megtalálhatjuk a helytörténeti munkákban, a Kádár-rendszerben Kisújszálláson, a Móricz Zsigmond Gimnáziumban egy KISZ alapszervezet viselte a nevét, 1967-ben pedig utcát neveztek el róla Szentesen.⁵⁷ Az utóbbi években Labádi Lajos fő levéltáros a „Szentesi Élet” hasábjain és tudományos igényű munkákban is megemlékezett tevékenységéről. Hajdú Lajos egy sajátos, mára már szinte feledésbe merült, liberális lelkészi réteg képviselője volt. Iskolaszervező tevékenysége, hazafias helytállása 1849-ben, majd hosszú szenvedése a börtönökben, illetve újságírói tevékenysége méltóvá teszi arra, hogy emlékét ne engedjük a feledés sötét homályába merülni.

⁵⁵ Complexul Muzeal Arad, Aradi Ereklyemúzeum MR 1794.

Aradi Ereklyemúzeum. Gyűjteményi Katalógus. II. kötet. Grafikák, fényképek, dokumentumok. Szerk.: Kedves Gyula. Szeged, 2012. 71.

⁵⁶ Labádi Lajos: A szabadságharc szentesi bajnoka. Hajdú Lajos emlékezete (1813–1901). Szentesi élet. 2001. március 2. 4.

⁵⁷ Barta László – Páhi Ferenc: Szentes utcanévei. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 12.) Szerk.: Péter László. Szeged, 1980. 103.

The Punishment of a Calvinist Pastor after the Revolution
Lajos Hajdú's Years of Confinement (1849 – 1856)

This study summarizes Lajos Hajdú's (1813–1901) years in prison. He was a Calvinist pastor and teacher, as well as an outstanding figure of public education in the 19th century Hungary. After his studies he became the headmaster of the secondary school in Derecske, and later, while studying in Berlin, he founded the Hungarian library of the university. In 1847 he was ordained as a pastor.

At the time of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849 he wrote several press reports. He supported the revolutionary system financially too. He made a speech in a rally in Szentes on 1 June 1849 in which he called the inhabitants of the city to arms so as to take revenge for their killed relatives, and to defend Hungary. He blamed the Kaiser and the Russian czar vehemently and called them as 'offspring of Hell'.

After the war of independence he was sentenced to death by the military tribunal but they finally reprieved him. His punishment was changed for twenty years imprisonment in irons, and his property was confiscated. He was taken to Olomouc where he served his sentence from 13 January 1850 to 27 May 1852, and then he was taken to Josefstadt. The way from Pest to Olomouc was long and exhausting at that time. The prisoners arrived there at night. In the fortress prison the circumstances were very harsh, the air was bad and the heat was unbearable in summer. Hajdú applied for mercy but it was rejected.

At the end of May and the beginning of June 1852 Hajdú with other 18 prisoners were transported to Josefstadt through Trubau, Pardubitz and Königgrätz. In Josefstadt the barracks were transformed into a prison. After a while they covered the prison windows with boards, and from 1 October 1852 they took away the prisoners' books, writing materials and even their clothes. They couldn't keep any money with them any more. A year later even their hair and beard was cut. Hajdú's descriptions about the prisons of the age count as a reliable source material of the 19th century history. It's a real curiosity that two pictures were made of him during his years in prison and his handmade prison souvenir has also remained.

Finally, on 3 April 1856 Lajos Hajdú received pardon and he was released from prison. The Calvinist Church immediately appointed him as the teacher of religion of the secondary school in Kisújszállás, where later he taught Latin and Greek as well as Mathematics. He became the headmaster of the school several times. From his death in 1901 his memory has been kept fresh in Kisújszállás and Szentes.